

BOLANING PSIXIK RIVOJLANISHI XULQ-ATVOR QOIDALARINI O'RGANISH MUAMMOSI SIFATIDA: BIXEVIORIZM.

Muqaddas Ahmedova Nurullayevna

Qashqadaryo viloyati Kitob tumanidagi 85-umumiy o'rta ta'lim maktabi
amaliyotchi-psixologi

Annotatsiya: Hozirgi davrda mamlakatimizda, shu jumladan xalq maorifi tizimida amalga oshirilayotgan o'zgarishlar o'qituvchilar, barcha pedagoglar oldiga o'quvchining bilimlarni yuksak darajada o'zlashtirishi; o'quvchilar mustaqil tafakkurini, ular aktivligini rivojlantirish; ularda yuksak axloqiy sifatlarni tarbiyalash; ularning tafakkur, muloqot, o'qish, mehnat qilishga bo'lgan qobiliyatlarini taraqqiy ettirish kabi murakkab va mas'uliyatli vazifalarni qo'ymoqda. Ushbu maqolda bolaning psixik rivojlanishi xulq-atvor qoidalarini o'rganish muammosi sifatida: Bixeviorim haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: bixeviorizm, stimul, reaksiya, neobixeviorizm, operant o'rganish, radikal bixeviorizmi.

Bixeviorizmning asoschisi DJ.Uotson (1878—1938) psixologiya fanining bosh vazifasi xulqni tadqiq etishdan iborat deb tushunadi. U psixik hodisalardan mutlaqo voz kechib, xulqni ikki shaklga, ya'ni ichki va tashqiga ajratadi, ular o'zaro javoblar stimuli bilan uzviy bogliq ekanligini ta'kidlab oladi. Bixeviorizm uchun «xulq» asosiy tushunchaga aylanib, uning psixikasi bilan aloqasi chetlab olilgandir.

Uotson «Bolani psixologik tarbiyalash» asarida bolani ruhan va jismonan soglom qilib tarbiyalash uchun nimalarga e'tibor qaratish zarurligi haqida to'xtalib oldi. Qat'iy kun tartibiga rioya qilish, turli stimullarning ta'siridan himoya qiladigan bolaning maxsus xonasi mavjudligi, bolaga nisbatan muhabbat va g'amxollik kolsatishda me'yor bolishi zarurligini ta'kidladi. Uotson insonlarni tarbiyalashda muhitning ustuvor rolini ta'kidladi. Uning ta'kidlashicha, soglom bolalar to'plamidan muhitning ta'sirida kimni bo'lsa-da tarbiyalash mumkin: yoki bir xil xulq-alvorli bolalar qilib tarbiyalash mumkin, yoki har xil sohadagi insonlarni - vrach, so'uvchi, yoki o'g'ri qilib tarbiyalash mumkin.

Klassik bixeviorizmning asosiy g'ovasi quyidagilardan iborat: bola psixikasining rivojlanishi asosan atrof-muhitga bog'liq. Bola taraqqiyotini o'rganishga bag'ishlangan tadqiqotlarda stimullar va ular asosida paydo bo'ladigan reaksiyalar o'rtasida bog'lanish hosil bo'lishiga, o'rganishga imkon beradigan yoki unga to'siqlik qiladigan sharoitlarni o'rganishga e'tibor qaratildi. Muhit bolani o'rab turuvchi tevarak-atrof, aniq hayotiy vaziyatlardan iborat sharoit sifatida qaraldi; vaziyat turli stimullar to'plamidan iborat bo'lib. Ular o'z navbatida qo'zg'atuvchilar zanjiriga

bo'linadi. Tashqi muhit ta'sirlari bola xulq - atvori mazmunini va uning rivojlanish xarakterini belgilaydi.

Hozirgi zamon bixevioristlari stimolni tashqi qo'zg'atuvchi sifatida talqin qiladilar va organizmning ichki energiyasini faollashtiruvchi deb hisoblaydilar. Neobixevioristik nazariyalar yangi qo'zg'atuvchilar paydo bo'lishiga asoslangan bo'lib, ular insonning organik ehtiyojlarini qoniqtirish bilan stimol natijasining uyg'unlashuvi tariqasida tahlil etiladi. Ularning ta'kidlashiga ko'ra, ikkilamchi qo'zg'atuvchilar organik qo'zg'atuvchilarning go'yoki qobig'lga o'xshaydi, xolos. Vilyam Makdugall (1871—938) motivatsiyaning irsiy (tabiatdan beriladigan) xususiyatga ega degan holatni asoslash uchun tug'ma instinktlar masalalari bilan mazkur voqelikni boglab tushuntirishga harakat qilgan.

Haqiqatdan yangi xulq-atvorni egallash shartlarini eksperimental tadqiqi, shuningdek, olgatish dinamikasi amerikalik psixolog E.Torndaykning diqqat markazida bolgan. E.Torndayk ishlarida hayvonlarda muammoli vaziyatlarni hal etish qonuniyatlari ko'proq olganilgan. Hayvonlar mushuk, it, maymun maxsus yasalgan muammoli quti yoki labirintdan mustaqil ravishda chiqish yo'lini topishlari kerak edi. Keyinchalik xuddi shunday tajribalarda sinaluvchi sifatida kichik yoshdagi bolalar ishtirok etgan. Labirint yoki eshikni ochish vazifasini hal etish usulini qidirishini namoyon qiluvchi murakkab, ichki sabab natijasida yuzaga kelgan bunday xulq-atvorni tahlil qilishida ma'lum bir reaksiyani yuzaga keltiruvchi stimolni ajratish qiyin. E.Torndayk ma'lumotlariga kola dastavval hayvonlar ko'plab tartibsiz harakat sinovlarni amalga oshirgan va tasodifan muvaffaqiyatga olib boradigan kerakli harakatlarni qilgan. Ushbu qutidan chiqishning keyingi harakatlarida xatolar soni kamayib unga sarflangan vaqt ham qisqargan. O'rgatish turi sinaluvchi odatda, xulq-atvorning turli variantlarini operantlarini harakat qilish anglamagan holda sinashi va ulardan ko'proq to'g'ri mos kelganini tanlab olishidir, bu operant asoslash nomini olgan. Intellektual vazifalarni hal etishda sinov va xatolar metodi inson va hayvonlar xulq-atvorini tavsiflovchi umumiy qonuniyat sifatida ko'rib chiqila boshlangan.

Torndayk o'rgatishning to'rtta asosiy qonunini ta'riflagan:

1. Takrorlash qonuni mashq qilish stimol va reaksiya o'rtasidagi aloqa qanchalik tez-tez takrorlansa, shunchalik u tezroq mustahkamlanadi va mahkamlanadi.
2. Ta'sir effekt qonuni (qo'llab-quvvatlash). Reaksiyalarni o'rganishda qo'llab-quvvatlash bilan birga kuzatilganlardan ijobiy yoki salbiy biri mustahkamlanadi.
3. Tayyorlik hozirlik qonuni. Subyekt holati ochlik suvsizlik hissini his qilayotgan yangi reaksiyalarni ishlab chiqish uchun ahamiyatsiz emas.

4. Assotsiativ o'zgarish qonuni. Vaqt bilan chegaradoshlik bog'liqlik ahamiyatli muhim bilan assotsiatsiya qilishda bog'liq bo'lgan neytral stimuly ham kerakli xulq-atvorni yuzaga keltira boshlaydi. Shuningdek, E.Torndayk tomonidan bolani o'rgatish muvaffaqiyatining qo'shimcha sharoiti stimuly va reaksiyani farqlashdagi yengillik hamda ular o'rtasidagi aloqani anglash ajratib ko'rsatilgan. Operant o'rgatish organizmining yuqori faolligida sodir bo'ladi, uning natijalari oqibatlar bilan nazorat qilinadi, aniqlanadi.

B.F. Skinner bixevioristik nazariyaning yetakchisidir. Skinner boshqa zamondoshlariga nisbatan o'z-o'zini kuzatishga qarshi bolgan. Shuningdek, u xulq-atvor shakllarini o'rganishga hissa qo'shgan. Bixeviorizmning ko'zga ko'ringan nazariyotchisi Skinner (1904—1990) metodlar orqali insonning barcha xulq-atvorini bilish mumkinligini, chunki obyektiv ijtimoiy muhit determinallanganligini e'tirof etgan. B.F.Skinner motivlar, maqsadlar, hissiyotlar, anglanmagan fikrlar va shu kabi psixik jarayonlar tushunchasini inkor etgan. Uning ta'kidlashicha, inson xulq-atvori deyarli uni qurshab turgan tashqi muhit ta'sirida butunlay shakllanadi. Ba'zida bunday yondashuvni invayronmentalizm (environment — muhit-atrof) deb ataydilar. B.F.Skinner fikriga kora, inson psixikasining qora qutisi empirik tadqiqotlardan chiqarib tashlanishi, bevosita kuzatish mumkin bolgan inson xulq-atvorini o'rganishga, oxirgi hisobda inson harakatini aniqlab nazorat qiluvchi muhit omillarini o'rganishga qaratilishi kerak.

B.F. Skinner bixevioristik nazariyaning yetakchisidir. Skinner boshqa zamondoshlariga nisbatan o'z-o'zini kuzatishga qarshi bolgan. Shuningdek, u xulq-atvor shakllarini o'rganishga hissa qo'shgan. Bixeviorizmning ko'zga ko'ringan nazariyotchisi Skinner (1904—1990) metodlar orqali insonning barcha xulq-atvorini bilish mumkinligini, chunki obyektiv ijtimoiy muhit determinallanganligini e'tirof etgan. B.F.Skinner motivlar, maqsadlar, hissiyotlar, anglanmagan fikrlar va shu kabi psixik jarayonlar tushunchasini inkor etgan. Uning ta'kidlashicha, inson xulq-atvori deyarli uni qurshab turgan tashqi muhit ta'sirida butunlay shakllanadi. Ba'zida bunday yondashuvni invayronmentalizm (environment — muhit-atrof) deb ataydilar. B.F.Skinner fikriga kora, inson psixikasining qora qutisi empirik tadqiqotlardan chiqarib tashlanishi, bevosita kuzatish mumkin bolgan inson xulq-atvorini o'rganishga, oxirgi hisobda inson harakatini aniqlab nazorat qiluvchi muhit omillarini o'rganishga qaratilishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Vasila Karimova "Psixologiya", Toshkent, 2000.
2. Foziev E. "Umumiy psixologiya" 1-kitob, Toshkent, 2004

3. “Psixologiya atlası” M.Gomezoz tahririda Moskva 1986
4. M.G.Davletshin. “Psixologiya”, Izohli lug`ati, Toshkent 1998
5. M.G.Davletshin. «Umumiy psixologiya», Toshkent, 2002.
6. Foziev E. «Umumiy psixologiya», 2 –kitob, Toshkent, 2004.

